

ДМИТРИЙ СЕРГЕЕВИЧ ЛИХАЧОВ И НОВИТЕ ПЪТИЩА В ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕТО

Петър Динеков

Бележитият съветски учен акад. Д. С. Лихачов, който неотдавна навърши 70 години, е историк на старата руска литература и на старата руска и славянска култура. Какво може да каже той на нашия читател и на нашето време? Може би това ще бъде първата мисъл на мнозина, които не познават делото на Д. С. Лихачов. Те ще изхождат от една остаряла представа за учения, специалист по проблемите на Средновековието — откъснат от съвременността, ограничен в своите интереси и занимания. С цялата си личност и с цялата си дейност Д. С. Лихачов се противопоставя на такъв съчинен образ. За него уважението към миналото не означава забравя на съвременната действителност, а тъкмо обратното: постоянно съпоставяне на минало и съвременност; те са неделими, както са неизменно свързани с бъдещето. Защото той е от малцината, които са се опитвали да надникнат в бъдещето на литературата — преди няколко години публикува интересната статия „Бъдещето на литературата като предмет на изследване“.

Д. С. Лихачов следва най-хубавите традиции на руската и съветската наука, където тясната специализация е само част от един широк и многообхватен научен кръгзор. Специалните му занимания протичат в няколко научни дисциплини: староруска литература, староруско изкуство, история на руската култура, руски фолклор, текстология, теория на литературата, но Д. С. Лихачов великолепно познава развитието на цялата руска литература, обича съвременната поезия, с тънък вкус анализира европейската живопис от XIX и XX в., за която може да ви говори с часове, възхищава се от руската музика, опера и балет. Широката научна култура не води до самоуспокоение и самодоволство, а закономерно се превръща в тласък за непрекъснати новаторски търсения, което придава на цялата му дейност откривателски характер.

Д. С. Лихачов се формира като учен в края на двадесетте и главно през тридесетте години — в периода, когато се съживява интересът към старата руска литература и култура и когато работят такива забележителни учени като А. С. Орлов, Б. Д. Греков, Н. К. Гудзий, В. П. Адрианова-Перетц и др. Той е роден на 28 (15) ноември 1906 г. в Петербург; като студент в Ленинградския университет през 1923—1928 г. изучава две специалности: в Романо-германската и славяно-руската секция на Отделението по езикознание и литература при Факултета за обществени науки. През тридесетте години работи като редактор в Ленинградския отдел на Издателството на Съветската академия на науките. През 1938 г. е избран за младши научен сътрудник, а през 1941 г. — за старши научен сътрудник в Института за руска литература (Пушкинския

дом) при Академията на науките. В 1941 г. защитава кандидатска дисертация на тема „Новгородските летописни сводове от XII в.“, а през 1947 г. — докторска — „Очерки по историята на литературните форми на летописанието от XI—XVI в.“. През 1946—1953 г. Д. С. Лихачов, който в 1951 г. получава званието професор, чете лекции на руското летописане, история на староруската култура, палеография и изворознание. Той напуска университета, за да се отдаде изцяло на работа в Института за руска литература, в Сектора по староруска литература, който ръководи от 1954 г. до днес. В 1953 г. Д. С. Лихачов е избран за член-кореспондент, а в 1970 г. — за редовен член на Съветската академия на науките.

Научната си дейност започва още като студент. В семинара на своя професор В. Е. Евгениев-Максимов, един от най-големите познавачи на творчеството на Некрасов, младият Лихачов се научава да работи в архивните и ръкописните сборки: той открива около тридесет неизвестни фейлетона, статии и рецензии на Некрасов. Слуша лекции по староруска литература при проф. Д. И. Абрамович и пише научно изследване „Повестите за патриарх Никон“. Дипломната му работа е на тема „Шекспир в Русия през XVIII в.“.

През тридесетте години интересите на Д. С. Лихачов се съсредоточават окончателно върху проблемите на староруската литература и култура. В тази област Лихачов извървява дълъг път, все повече разширява научната си тематика и постига блестящи резултати, които издигат високо равнището на съветската наука за средновековната култура. Разбира се, Лихачов не е сам по този път — той създава школа от талантиливи ученици, а също така работи в близко сътрудничество с такива изтъкнати изследвачи на староруската литература като В. П. Адрианова-Перетц, И. П. Ерьомин и др.

Като основна задача на своите изследвания Д. С. Лихачов поставя проблема за художествения характер и естетическите стойности на староруската литература. Този проблем не е съвсем нов за руската наука; той бе засегнат още през XIX в. в изследванията на Ф. И. Буслаев, а през XX в. и особено в съветския период намери място в трудовете на А. С. Орлов, Н. К. Гудзий, В. П. Адрианова-Перетц, В. Ф. Ржиги и др. Но Д. С. Лихачов пристъпи към неговото цялостно изследване, във всички жанрове и в цялото историческо развитие на староруската литература. Въпросът за естетическата стойност на паметниците на средновековното писмено словесно изкуство има важно принципно значение; чрез неговото решаване се определя не само характерът на староруската литература, но се изясняват редица основни моменти от цялостното историческо развитие на руската литература.

Твърде трудно е да се обхване обширният кръг от проблеми, които поставя и разглежда Д. С. Лихачов, още повече, че неговите изследвания надхвърлят рамките на литературата и засягат всички области на културата.

Най-рано привличат вниманието му руските летописи — една извънредно богата област в староруската писменост, станала предмет на многобройни проучвания. Тъкмо посмъртното издание на труда на А. А. Шахматов „Обзор на руските летописни сводове от XIV—XVI в.“ в 1937 г. създава у Лихачов интереса му към собственото му признание — интерес към летописите. Той пристъпва към тях не само от гледище на тяхната стойност за историята, но и като литературен историк, който разкрива художествените елементи в тях и очертава стилите им особености. Лихачов си поставя за задача „да даде история на способите за водене на летописанието, на похватите на летописанието — всякога различни в зависимост от условията, при които се е водело летописанието, да даде историята на летописанието като история на руската историческа и политическа мисъл“ („Русские летописи и их культурно-историческое значение“, 1947, с. 3). Летописите се разглеждат като жанр, който се развива и из-

меня; промените се извършват под влияние на самия живот. Лихачов се противопоставя на традиционното мнение, че руските летописи са възникнали по образец на византийските хроники; той посочва техните местни и оригинални извори, които търси между другото и във фолклора. Лихачов въвежда летописите в историята на руската средновековна литература като нейна най-характерна жанрова особеност. Главно върху основата и анализа на летописите е написана и интересната книга „Национальное самосознание древней Руси. Очерки из области русской литературы XI—XVIII вв.“ (1945).

Още при изследване на летописите Лихачов се среща с един важен факт: тясната връзка, която съществува между всички прояви на средновековната култура. Особено много го интересува връзката между литературата и другите изкуства; техният стил е проява на единно художествено съзнание. Освен отделните изследвания Лихачов публикува няколко книги, посветени на староруската култура: „Новгород Велики. Очерк на историята на културата в Новгород през XI—XVII в.“ (1945); „Културата на Русия в епохата на образването на Руската национална държава (краят на XIV — началото на XVI в.)“ (1946); „Културата на руския народ през X—XVII в.“ (1961) и др. Лихачов участва с обширна статия и в колективния труд „История на културата в стара Русия“ (т. II, 1951). Безспорно, в тези изследвания вниманието на Лихачов е насочено преди всичко към развитието на литературата, но той се стреми да даде многостранна картина на историята на културата, разглеждайки я винаги върху фона на общия исторически процес. Лихачов засяга литература, фолклор, живопис, архитектура, измененията в нрави и бит; особено широко място отделя на изобразителните изкуства, където най-ясно могат да се открият успоредици с развитието на литературата.

В това отношение твърде интересна е книгата „Художественото наследство на стара Русия и съвременността“ (написана съвместно с В. Д. Лихачова, 1971). Тук не се касае за търсене на конкретни връзки и паралели между живопис и литература, а за разкриване на основните пътища, по които те се развиват през Средновековието. Тези пътища са разгледани под един определен зрителен ъгъл — отношението им към съвременността. Самата постановка на въпроса — общото осветление на художественото наследство (в това понятие са включени монументална живопис и архитектура, икони, художествено оформление на ръкописите, изкуството на художниците-кописти на средновековната живопис, литературата) — говори за близост по същество и успоредност на развитието. Тук Д. С. Лихачов защитава една от основните идеи на своята концепция за староруската литература (а тя може да бъде отнесена и към изобразителните изкуства) — за общите главни линии в развитието на старата и новата литература. Той заключава: „Новата руска литература е свързана със старата руска литература с много общи развойни линии. Започнали в старата литература, те продължават своето съществуване и в новата литература. При всички частни изменения и частни движения главното в развитието на литературата остава общо. Ние можем да разберем и оценим великата нова руска литература само на широкия фон на нейното хилядогодишно развитие. Значението на старата руска литература се осветлява от по-сетнешното развитие на новата руска литература. И заедно с това старата руска литература сама осветлява и ни обяснява достиженията на по-късните векове.“ И по-нататък: „За да се движим напред, трябва да знаем посоката и същността на движението по цялото протежение на миналото и настоящето. Опитът, който руската литература има в своето хилядолетно съществуване, ни подсказва кои линии на развитие са най-устойчиви, постоянни и продуктивни“ (с. 112).

Д. С. Лихачов поставя още един важен въпрос в своите изследвания върху историята на руската култура — съществуването на специален период „Пред-

възраждане“. Той разглежда този въпрос широко по отношение на литературата (за това ще стане дума по-нататък), но „Предвъзраждането“ е общо явление — и в литературата, и в изобразителните изкуства. Д. С. Лихачов очертава това явление в книгата си „Културата на Русия по времето на Андрей Рубльов и Елифаний Премъдри“. Изтъквайки ролята на Византия и южнославянските страни в развитието на руската литература, той пише: „България в XIV в. изцяло е била онзи огромен център, чрез който е минавало византийското влияние в Сърбия и Русия, център, в който това византийско влияние е получавало своя славянска окраска, закрепвало се е в многобройните преводи, осветени от реформата на патриарх Евтимий“ (с. 39).

Широко място в научното дело на Д. С. Лихачов заема бележитата староруска поема „Слово за похода на Игор“. Може би нищо така дълго не е привличало неговото внимание — от 1949 г. насам той е посветил на поемата голям брой изследвания, редактирал е научни и популярни нейни издания, направил е нейни преводи (ритмичен, прозаичен, обяснителен), снабдил е текста с богат коментар. В две отделни книги „Слово за похода на Игор“. Историко-литературен очерк“ и „Слово за похода на Игор“ — героичен пролог на руската литература“ (претърпели няколко издания) разглежда всестранно поемата. Основната му задача е — от една страна, да покаже нейната връзка с времето, когато е създадена, а, от друга — да разкрие нейната художествена природа. Оттук и въпросите, които поставя: историческата обстановка през XII в., руската култура във времето на „Словото“, походът на Игор Светославич, политическите идеи на автора, композиция, жанрова природа, характер на художественото обобщение, стилистически строй, ритъм, „Словото“ и народната поезия, „Словото“ и староруското изкуство и др. Д. С. Лихачов посвещава редица студии на специални проблеми: „Историческият и политическият кръгзор на автора на „Слово за похода на Игор“; „Устните извори на художествената система на „Словото“; „Слово за похода на Игор“ и особеностите на старата руска литература“; „Кога е било написано „Словото“; неговото отношение към друг важен староруски паметник — „Задонщина“; историята на неговото откриване и обнародване и т. н. Използвайки някои оригинални похвати (например „поетиката на подражанието“), Лихачов допринася за утвърждаване на историческата автентичност на този забележителен паметник на староруската литература. Към неговия строго научен подход трябва да се прибави и дълбокото патриотично чувство, което изпълва всичките му изследвания на „Слово за похода на Игор“.

Не е възможно да проследим нито широките изследователски интереси на Лихачов, нито всички конкретни проучвания, които прави на отделни явления, произведения и писатели в старата руска литература. В специална книга се занимава с възникването на руската литература (1952); прави опит в една от най-трудните области на фолклористиката — да очертае облика и развитието на руското народно поетическо творчество през X—XII в.; проучва отделни произведения и проблеми — „Повест за изминалите години“, „Моленето на Данаил Заточеник“, староруското ръкописно наследство и методическите принципи за неговото изучаване и т. н. Трябва обаче да се изтъкне, че широките изследвания на староруската литература, предприети от Д. С. Лихачов, са целеустремени и подчинени на една основна задача: да покажат, че руската литература се движи по свой собствен път, дълбоко свързана, от една страна, с фолклора, а, от друга, с богатата преводна литература, която съумява да еработи с оглед на своите потребности. Д. С. Лихачов се интересува от отношенията на руската литература с Изтока и Запада, с византийската, българската и сръбската литература. Той се занимава постоянно с проблемите на поетиката, защото чрез нея най-добре може да бъде разкрита художествената

природа на староруската литература. Все във връзка с това излизат на първи план и въпросите на литературните направления и течения.

В тези изследвания на Лихачов се проявяват най-ярко неговата удивителна по широтата си култура, дълбоката му мисъл, умението му да прониква в най-сложните явления на творческите процеси, откривателският характер и оригиналността на концепциите му. Д. С. Лихачов никога не остава при традиционните възгледи, той търси нови пътища, за да осветли всестранно и точно характера и развитието на старата руска литература, прави паралели с другите славянски литератури, следи развитието на руската литература през всички исторически периоди, стига до Достоевски, Салтиков-Шчедрин, Гончаров и някои образи от съветската литература. Поражава ни творческото неспокойствие на Лихачов, постоянните търсения на учения, откривателската страст на изследователя, склонността към широки синтези и големи обобщения.

Опирайки се на огромен брой факти, познавайки отлично богатия материал на старата руска литература, Д. С. Лихачов винаги е конкретен и все пак традиционният емпиризъм на литературно-историческите изследвания не го задоволява. Защото той си поставя една изключително важна, но много трудна задача: да напише теоретична история на руската литература. Това знае че да се разкрият вътрешните закономерности на литературното развитие, да се покаже вътрешното движение на литературните явления, старата руска литература да се проучи като художествена система. Само по този начин ще може да се види и своеобразният, и оригиналният художествен свят на старата руска литература, нейната естетическа същност.

Заслугата на Лихачов е, че не само постави категорично този проблем пред литературоведите, но до голяма степен успя да го реши. Оттук и голямото принципно и методологическо значение на неговото дело; то надхвърля рамките на руската литература и съветската наука и се превръща в международно научно явление. Можем да не приемем отделни схващания на Лихачов, можем да не се съгласим с редица негови решения на проблемите, но като цялост неговата научна концепция вдъхва респект и оказва важно влияние върху развитието на славянската и европейската литературна медиевистика през последните десетилетия, особено в областта на теорията на литературата и естетиката.

Основните възгледи на Д. С. Лихачов са разкрити в четири книги, които бяха посрещнати с огромен интерес: „Човекът в литературата на стара Русия“ (I изд. 1958, II изд. 1970), „Поетика на староруската литература“ (I изд. 1967, II изд. 1971), „Развитие на руската литература през X—XVII в.“ (1973), „Текстология (върху материал от руската литература през X—XVII в.)“ (1962). Не си поставям за задача да изложа богатството от проблеми, които се решават в тези забележителни книги. Само ще отбележа някои по-важни въпроси.

Д. С. Лихачов изследва един извънредно интересен въпрос: начинът, по който е видян човекът в старата руска литература, в художествените методи на неговото изображение. „Човекът — пише Лихачов — всякога е централен обект на литературното творчество. В съотношение с изображението на човека се намира всичко останало: не само изображението на социалната действителност, бита, но също така природата, историческата променливост на света и т. н. В тесен контакт с начина, по който е изобразен човекът, се намират и всички художествени средства, прилагани от писателя“ („Человек в литературе древней Руси“, II изд., с. 3). Лихачов показва, че староруската литература познава няколко стила при изображението на човека; те се сменят последователно, но понякога могат да съществуват и паралелно при различните жанрове. Върху богат материал той очертава подробно стила на монументалния историзъм през XI—XIII в., чертите на епически стил през същия

период, експресивно-емоционалния стил в края на XIV и XV в., „психологическата смиротвореност“ на XV в., идеализиращия биографизъм на XVI в., кризата в средновековната идеализация на човека в житийния жанр и откриването на ценностите в човешката личност в демократичната литература през XVII в. Отделните стилове се изучават успоредно със староруската живопис, като постоянно се съпоставят литература и живопис, без да се абсолютизират съответствията.

Целта на Лихачов е да покаже, че през цялото Средновековие руската литература се развива прогресивно и постепенно се приближава към литературата на новото време. В това развитие се създават условията за появата на по-късните литературни направления — класицизъм, романтизъм, реализъм. Но изтъквайки, че старата руска литература подготвя почва за развитието на великата руска литература през XIX и XX в. и за възприемане ценностите на цялата световна литература, „самата тя е обладала непреходни ценности“ (с. 158).

При конкретното разглеждане на изобразителните стилове Лихачов поставя редица интересни въпроси: подчинението, в което се намира изобразителната система спрямо феодалния идеал на поведение; „идеализацията на човека“ като „идеализация на неговото обществено положение“; проблема за характера; от „историзъм“ към художествена измислица и т. н. Лихачов показва, че през XVII в. се изменя литературното съзнание на писателя и читателя, което води до изменение на средствата за художествено обобщение. Това е един от етапите „на дългото и трудно движение на литературата по пътя на реализма“ (с. 126).

„Поетика на староруската литература“ представя продължение на теоретическите търсения на Лихачов и ново високо постижение в научното му дело. И тук той изхожда от променливостта на литературните явления, за да покаже староруската литература не като неподвижна и „вечна“ система, но като непрекъснато развиваща се в зависимост от историческата действителност, която оказва въздействието си както върху темите, сюжетите и образите, така и върху поетиката. И тук основната цел е да се разкрие художественото съдържание на староруската литература, да се покаже като естетическа система.

Лихачов е извършил съзнателен подбор на проблемите на поетиката — както отбелязва във въстъпителната бележка, той е насочил вниманието си към онези страни на старата руска литература, които я отличават от новата. Защото „отличията позволяват да бъде показана индивидуалността на старата литература“ („Поетика древнерусской литературы“, II изд., с. 3).

Книгата започва с уводна глава за географските и хронологическите граници на староруската литература. Поставен е и въпросът за структурните различия между старата и новата литература и различията в начините на тяхното развитие. Тези различия определят и границите между двата основни периода в историческото развитие на руската литература. Отделните глави, посветени на поетиката, разглеждат изключително интересни проблеми, отразяващи много често най-актуалните търсения на съвременното литературознание. В първата глава „Поетиката на литературата като система на цялото“ засяга въпросите: староруската литература в нейните отношения към изобразителните изкуства; взаимоотношенията между литературните жанрове; зараждане на литературните направления. Във втората глава „Поетика на художественото обобщение“ между другото се разглежда един от най-интересните въпроси — литературният етикет. В този термин, създаден от Лихачов, се включват важни особености на староруската литература, обусловени от съществуващия феодален етикет. Те се проявяват в езика, в появата на устойчиви

стилистични формули, в пренасянето на цели откъси от едно произведение в друго, в устойчивостта на образите, символите-метафори, сравнения и т. н. Лихачов посочва, че свързаните с етикета литературни канони не водят до шаблони, а представят своеобразна творческа система.

В третата глава „Поетика на литературните средства“ са разгледани метафорите-символи, стилистическата симетрия, сравненията и нестилизираните подражания. Голям интерес представят следващите две глави: „Поетика на художественото време“ и „Поетика на художественото пространство“. Важността, която Лихачов им отдава, личи и от мястото, което им отделя — те обхващат почти половината книга (с. 232—404). Задачата е твърде широка: да се разгледа проблемът за художественото време и пространство най-напред теоретически, а след това исторически, като се обхваща не само старата литература, но и новата, а също така и фолклорът. Оттук и специалните дялове, посветени на общотеоретическите разсъждения, на фолклора (изпълнителското време в народната лирика, затвореното време на приказката, епическото време на билините, художественото пространство на приказката и др.), на новата литература (правоописателното време у Гончаров, „летописното време“ у Достоевски и Салтиков-Шчедрин). Извънредно интересни са и дяловете, които засягат староруската литература. И тук Лихачов търси приемствеността между стара и нова литература.

Голям брой нови въпроси поставя Д. С. Лихачов в книгата си „Развитие на руската литература през X—XVII в. Епохи и стилове“. Без да отрича значението на традиционните истории на литературата, той заявява: „В тази работа се стремя да дам някои обобщения за построяване на бъдеща теоретична история на руската литература през XI—XVII в.“ (с. 3). И тук Лихачов изхожда от идеята за движението на литературата. „Само когато се изучава движението на литературата, може да се разбере и нейното национално своеобразие. Националното своеобразие на литературата се състои не само в някои постоянни признаци на съдържанието и формата, които я отличават от другите национални литератури, в някои неизменни идеи, настроения, емоционален строй или морални качества, които съпътствуват всички произведения на тази литература. Националният характер — това са и особеностите на историческия път на литературата, особеностите на нейните развиващи се взаимноотношения с действителността, особености, които променят положението на литературата в обществото — нейната обществена „позиция“ и онази роля, която тя играе в живота на обществото“ (с. 8).

Изразеното схващане представя плодотворна изходна точка за изследването, което Лихачов предприема. Цялото изложение е разпределено в пет глави: „Създаване на литературата“, „Предвъзраждане в литературата“, „Литература на периода на „Втория монументализъм“, „Нарастване на личностното начало в литературата на XVII в.“, „Барокът в руската литература през XVII в.“. Тези глави са извлечени и оформени от няколко предварително публикувани студии и доклади, прочетени на международните славистични конгреси в Москва, София и Прага (1958, 1963, 1968). Особен интерес представляват проблемите за обособяването на староруската литература, за нейните отношения с византийската и старобългарската литература, за връзката ѝ с фолклора, за жанровата система, за стиловете, за отношението между литература и действителност. Стараейки се да разкрие сложния характер на структурата на староруската литература, Лихачов изтъква слабата разграниченост на литературата от другите сфери за духовната дейност на човека.

Д. С. Лихачов обширно разглежда въпроса за Предвъзраждането в руската литература и култура. Тук отново той се докосва до общуването с Визан-

тия и особено до историята на българската литература през XIV и XV в., в която започва ново литературно движение, оказало силно въздействие върху развитието на руската литература. Става дума за т. нар. второ южнославянско влияние, отдавна познато в науката. Д. С. Лихачов анализира подробно това явление, изяснява философския смисъл на проникналата в Русия Евтимиева книжовна реформа, търси отражение на предвъзрожденски черти в исихазма. Трябва да бъдат изтъкнати още два момента: съпоставката с развитието на живописата и диригентството на европейски аналог на Източнославянското Предвъзраждане. Според Лихачов Предвъзраждането и следващото го Възраждане са общи стадии в културното развитие на човечеството. „Те могат да бъдат недостижати или пропуснати в културното развитие на народа, но тогава тяхната липса трябва да бъде запълнена по-нататък за сметка на културния опит на човечеството или за сметка на опита на отделни страни“ (с. 79). Лихачов отново развива своята идея за самостоятелния исторически път на руската литература. Предвъзраждането в Русия не преминава във Възраждане, което не значи, че проблемите на Възраждането не съществуват. Само че те е трябвало да се решават бавно и мъчително в продължение на няколко века. Преходът към новата литература се извършва, от една страна, чрез барока, а, от друга — чрез нарастването на личностното начало през XVII в., което води до изменение в жанровата система, до засилване на авторското начало, до индивидуализация на действащите лица, до индивидуализация на пряката реч, до разширение на социалната тематика и т. н. Лихачов нарича всички тези явления „забавен Ренесанс“. За него обаче историята на руската литература през X—XVII в. представя постепенно развитие на личностното начало: личността на писателя и личността на героите на литературните творби. Прогресът на руската литература се състои в развитието на хуманистичното начало, което подготвя пътя на високия хуманизъм на руската класическа литература през XIX в.

Д. С. Лихачов излиза със своя оригинална концепция и в друга област — текстологията. Неговите възгледи са намерили израз в големия му труд „Текстология“ от 1962 г. (606 с.). Както и при други случаи, оригиналните схващания на Лихачов в областта на текстологията не веднага си пробиха път — те имаха и своите противници, но в непродължително време получиха признание като извънредно интересно и плодотворно разбиране на задачите на тази важна научна дисциплина. Трудът е изграден върху практиката на руската предреволюционна филология, върху опита на силно развитата съветска текстология и върху собствените наблюдения на самия Лихачов. За него текстологията не е спомагателна наука — сбор от механични правила за издаване на литературни паметници и съчинения, но самостоятелна филологическа дисциплина, която изучава живота и историята на литературните творби и разкрива широко и пълно литературно-историческия процес. По този начин текстологията се превръща в база на литературната история и литературознанието. В книгата на Лихачов въпросите на текстологията са разглеждани обширно и изчерпателно, върху материала от старата руска литература, но основните изводи важат за литературата изобщо. С оглед на практическите нужди на съветското литературознание Лихачов издаде в 1964 г. и един кратък очерк на текстологията.

Заслугата на Д. С. Лихачов в областта на текстологията е огромно: той за първи път систематизира текстологическия опит на руската и съветската наука при изследване на старата руска литература, разкри задачите, които стоят пред съвременната наука в тази област и изгради оригинална концепция за текстологията като особена научна дисциплина.

Напоследък Д. С. Лихачов публикува две нови книги: „Велико наследство. Класически произведения на литературата на стара Русия“¹ (1975) и „Светът на смеха на стара Русия“ (1976), съвместно с А. М. Панченко. В първата книга, както се вижда и от подзаглавието, са анализирани забележителни, класически произведения на староруската литература: „Слово за закона и благодатта“ от Иларион, „Повест за изминалите години“, съчиненията на Владимир Мономах, „Слово за похода на Игор“, „Молението“ на Данаил Заточеник, „Задонщина“ и др. Лихачов си поставя за задача да покаже, от една страна, че руската литература винаги е била патриотична и гражданска, съвест на народа, а, от друга — че старата руска литература е изминала дълъг собствен път и има свой плодотворен опит, без който не можем да си представим великите идейни и художествени достижения на руската литература през XIX и XX в.

Втората книга поставя един проблем, повдигнат от полученото световно известие изследване на М. М. Бахтин „Творчеството на Франсуа Рабле и народната култура на Средновековието и Ренесанс“ (1965). В предговора Д. С. Лихачов и А. М. Панченко отбелязват, че с признателност посвещават своя труд на паметта на Бахтин. Книгата се състои от две части: „Смехът като „мировъзрение“ (от Лихачов) и „Смехът като зрелище“ (от Панченко). Това е един съвсем нов поглед към старата руска литература. Още в самото начало Лихачов изтъква, че староруският смях се отнася по своя характер към средновековния смях, а „за средновековния смях е характерна неговата насоченост към най-чувствителните страни на човешкото битие. Този смях най-често е обърнат против самата личност на смеещия се и против всичко онова, което се смята свято, благочестиво, почетно“ (с. 9). Наблюденията на Лихачов върху староруската литература и анализите, които прави на отделни произведения, са извънредно интересни. Надявам се, че и нашите изследователи ще се обърнат към този проблем.

Едва ли би било възможно в една статия да се обхване цялата дейност на акад. Д. С. Лихачов, да се очертаят неговите големи заслуги за изследване на руската литература и култура и да се посочи мястото, което заема в съвременното съветско марксистическо литературознание. За това говорят достатъчно вниманието, с което се посрещат неизменно неговите изследвания, статии и трудове, големият интерес, който се проявява към тях далеч зад границите на Съветския съюз, влиянието, което възгледите на Лихачов оказват върху литературоведи и слависти в родината му и в много страни извън нея. За това свидетелствува и значителният брой чужди издания на неговите книги и почетните звания, с които го удостояват чужди академии и университети.

За нас е особено радостно да подчертаем, че проблемите на българската литература и преди всичко на старата българска литература заемат широко място в неговата изследователска дейност. Бихме казали, че това е съвсем естествено за специалист, който се занимава с историята на староруската литература — нейното начало и нейното развитие е тясно свързано със старата българска литература. Тъкмо затова руската и съветската филологическа наука винаги са проявявали интерес към нашата средновековна литература. Но интересът на Д. С. Лихачов надхвърля тази традиция — преди всичко поради това, че той се насочва към такива моменти от развитието на староруската литература, които не могат да бъдат решавани без свързването ѝ с българската литература. Такива са въпросите за възникването и оформянето на руската

¹ В рубриката „Преглед“ помествахме отделна рецензия за тази книга. Л. М. възнамерява в някоя от следващите книжки да рецензира и последната засега книга на акад. Лихачов — бел. ред.

литература през Х—ХІІ в., анализът на нейната структура, изучаването на проблема за Предвзраждането през XIV и XV в., поетиката, при разглеждането на която е нужно да се правят постоянно генетически и типологически съпоставки със старобългарската литература, и т. н. Старобългарската литература присъствува в теоретическите издирвания и постройки на Д. С. Лихачов. И дори когато нашата наука не се е съгласявала с някои отделни възгледи на големия съветски учен, тя никога не е отричала голямата историческа и теоретическа стойност на неговите изследвания. Трябва обаче да се подчертае, че тъкмо новаторските изследвания дадоха силен тласък на развитието на нашата национална литературоведска наука и особено в областта на проучванията на старата българска литература. Д. С. Лихачов има заслугата, че никога не е отказвал и личната си помощ в подготовката на нашите млади специалисти по старобългарска литература — било когато прекарваха на специализация в Ленинград, било при няколкото му плодотворни научни посещения в България. Нашите млади литературоведи, които са имали щастието да общуват с големия съветски учен, са изпълнени с дълбока благодарност към него и с искрено възхищение от неговата обаятелна личност.

Основното обаче, което трябва да отбележим, е високата оценка, която Д. С. Лихачов многократно в своите трудове дава на старата българска литература и нейното общославянско и международно значение. Не можем да не четем без национална гордост думи като следните: „Старобългарската литература още при своето възникване е отговорила не само на национални, но и на общочовешки нужди. Старобългарската литература не се е затворила в теми, свързани само с местния, българския начин на живот, с местните политически възгледи на своето време, а от първите си крачки става литература, която решава — наред с българските — основните, общите въпроси на човешкия живот и мироглед и по този начин е приобщила българския народ към общеевропейската култура. Старобългарската култура веднага е станала литература зряла, „възрастна“, философски дълбока и сложна, държаща сметка за многовековния опит на многонационалната византийска литература, в създаването на която на своето време са изиграли забележителна роля и самите славяни. В това съчетание на собствени, български и общочовешки теми се състои националното своеобразие на старобългарската литература, своеобразие с огромно значение за всички славянски народи.“ И по-нататък: „Появата на литература на такова високо равнище като старобългарската литература изглежда почти чудо. Поразява ни бързината на нейното формиране и дълбочината на нейното общочовешко съдържание, сложността на изразените от нея идеи. Това чудо се обяснява обаче не само с гениалността на Кирил и Методий, които успяха да създадат азбука, правопис и — върху основата на българския — великолепен тънък литературен език, способен да изразява най-сложните отвлечени идеи. Чудото се обяснява преди всичко с обстоятелството, че българският народ се оказва способен да възприеме всичко това. А способността за възприемане е била възпитана у българския народ поради това, че България отдавна е била територия на велики култури и е съседствувала с най-просветените народи на тогавашна Европа“ („Развитие русской литературы X—XVII в.“, с. 35, 37).

Тази висока оценка на старобългарската литература е резултат преди всичко на всестрани и дълбоки научни изследвания, но е изразена с думи, които са казани от един голям приятел на българския народ и българската култура. Заслужава да се отбележи тук фактът, че от 1960 г. Д. С. Лихачов е неизменен зам.-председател на Ленинградското отделение на Дружеството за съветско-българска дружба, а като признание на неговото голямо научно дело в 1963 г. Българската академия на науките го избра за свой чуждестранен член.